

Семенов О. Роль і місце словника у розвитку комунікативної культури особистості дослідника // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи: зб. наук. пр. / [редкол. Л.Б. Лук'янова (голова) та ін.]; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. – Ніжин; Видавець П.П. Лисенко, 2013. – Вип. 7. – С.159-167.

УДК 159.923:030:316.454.52

Семенов Олена Миколаївна – доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу теорії та історії педагогічної майстерності Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

E-mail: olenasemenog@gmail.com

РОЛЬ І МІСЦЕ СЛОВНИКА У РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ ДОСЛІДНИКА

Змістовність, точність, логічність, правильність, стислість викладу думок, доказовість, коректність і доречність уживання термінів, чистота і стилістична вправність – комунікативні атрибути майстерного мовлення дослідника. Змістовність передбачає вичерпне розкриття думки висловлювання, дотримання логічної послідовності, доречності і аргументованості. Правильність мовлення окреслює відповідність нормам сучасної української літературної мови. Про багатство мовлення свідчить багатогранна мовна картина світу дослідника, його активне послуговування мовними одиницями різних структурних рівнів. Стилiстична вправність забезпечує відповідність специфіці того чи іншого функціонального стилю, типу мовлення, на чистоту мовлення вказує правильна нормативна вимова, відсутність у мовленні позалітературних компонентів, просторічних або професійних жаргонізмів, канцеляризмів, слів-паразитів, невиправданих повторів.

Оволодіти цими комунікативними атрибутами майстерного мовлення і системно опанувати мову значною мірою допомагає копітка праця над словниками, довідниками, енциклопедіями. Сьогодні динамічно розвивається

металексикографія, що вивчає методологічні, дидактичні питання теорії лексикографії, термінографія, комп'ютерна лексикографія, навчальна лексикографія і лексикографічна критика, «наймолодша галузь словникарства, яку започатковано в першій половині ХХ ст.»[2, с.67]. Однак аналіз фахових, зокрема наукових текстів дослідників часто засвідчує відсутність належної культури роботи зі словником, словниковою статтею, низький рівень усвідомленого прагнення звертатися до енциклопедій, словників, довідників, невміння аналізувати текст словникової статті.

На це суттєво впливає лібералізація сучасного мовлення, мовленнєва неохайність, що приводить розхитування мовних норм і нехтуванням словником як узірцем. До того ж якість деяких з лексикографічних видань, м'яко кажучи, сумнівна: існує чимало видавництв, які «позичають» чужу працю. Зростає роль і відповідальність лексикографів у формуванні мовних норм та їх поширенні. П.Гриценко звертає увагу на дотриманні наукової етики, без якої неможливий подальший успішний розвиток словникарства і мовознавчої науки [див. 1]. Є чимало словників, зроблених кваліфіковано, але здебільшого вони створюються не лексикографами, котрі часто не враховують багатьох нюансів словникотворення [там само]. Отже, особливої ваги набирає «концепція вольового начала» (Н.Голуб).

В.Дубічинський блискуче коментує роль і місце словника у суспільстві і розвитку комунікативної культури особистості: «словник - це не лише продукт, а й вектор ідеології суспільства. Вибір дефініції, форми, сфери та ін., використання мовних одиниць залежить від ідеологічних та культурних настанов соціуму. У словнику як у дзеркалі культури відображено суспільні відношення в усьому своєму розмаїтті» [].

Питання розвитку комунікативної культури особистості, зокрема, словниково-довідниковими засобами досліджують Л.Мацько, Т.Симоненко, Л. Струганець. Дидактичні засади застосування словників аналізують П.Гриценко, В. Дубічинський, С.Єрмоленко, Л.Паламарчук, М.Пещак, Л.Полюга, О.Сидоренко, Л. Скрипник, О.Стишов, О.Тараненко, В. Широков

та ін. У межах статті здійснимо огляд словникової продукції останнього десятиріччя, їх роль і місце в оволодінні комунікативними атрибутами майстерного мовлення.

Загальні вимоги до словника з урахуванням потреб користувачів, як показує аналіз, добре виокреслив В. Дубічинський. Учений зауважує щодо необхідності у словнику надійної енциклопедичної, довідкової інформації про кількість лексичних одиниць, дефініцій, ілюстрацій тощо [4, с.24]. Джерелом такої надійної інформації про літературну норму вчені цілком закономірно вважають академічні словники і довідники, створені в Національній академії наук України з метою забезпечити загально – і культурно-освітні потреби й вимоги особистості.

Розвитку загальної культури сприяють енциклопедії (УРЕ, Енциклопедія українознавства, Українська загальна енциклопедія та ін.), спеціальні галузеві наукові енциклопедії, енциклопедичні і галузеві термінологічні словники і довідники. Дедалі частіше і вітчизняними, і зарубіжними дослідниками наголошується на прозорості межі між цими видами словниково-довідникової літератури. Зразком такої довідниково-аналітичної праці вважають "Енциклопедію освіти" (2008) [5]. У книзі ґрунтовно подано понятійно-термінологічний апарат сучасної освіти, основ педагогічної і психологічної наук, персоніфіковану інформацію про педагогів та громадських діячів, що сприяли розвитку освіти в Україні.

Кожний словник виконує своє призначення і функції. Наприклад, коли виникають проблеми щодо сприйняття і розуміння глибинного смислу слова, вагання у правильності його використання в мовленні, звертаємося до академічного тлумачного словника. У такому словнику слово розкривається в нерозривній єдності парадигматичного, синтагматичного і дериваційного аспектах.

Успішному розвитку комунікативної культури особистості сприяє новий академічний «Словник української мови» (2012) [6]. Один із керівників науково-видавничого проекту, директор Інституту української мови НАН

України, доктор філологічних наук, професор П. Гриценко назвав унікальну працю провідних українських лексикографів, що з моменту підготовки рукопису та видавничої верстки до друку тривала понад 27 років, «працею розуму і честі» [1; 10]. Словник обсягом понад 165 тисяч слів і 1320 сторінок урахує здобутки української лексикографії останніх десятиліть і новітні досягнення мовної науки та практики. У праці широко представлено лексику, вживану до початку 1930-х років; лексику, яка не була зафіксована у словнику української мови в 11 томах, мову реклами та Інтернету. З-поміж аналогічних видань академічний словник вирізняється тим, – акцентує увагу П. Мовчан, – що в ньому виділені гнізда слів, джерела слів іноземного походження, афористичні вирази, подано багато ілюстративного матеріалу, новий тлумачний словник інтелектуально багатший за всі аналогічні видання [див.1].

Необхідні для дослідника орфоепічний і орфографічний словники. Орфоепічний словник становить своєрідний бар'єр, що не дозволить руйнувати правописні і вимовні норми. Поставте, наприклад, наголос у словах: *дочка, дочки, дві дочки, доччин*. Є труднощі, то зверніться до такого словника. В українській мові наголос динамічний, вільний і рухомий, однак маємо добре пам'ятати правила наголошування слів. Лексикографи радять, зокрема, звертати увагу на наголос числівників другого десятка: *одина́дцять, двана́дцять, трина́дцять, чотирна́дцять*, на іменники з префіксом ви-, де наголос подає на префікс: *ві́няток, ві́падок, ві́писка, ві́клик*, натомість *вимóва, видавні́цтво*. У трискладових іменниках віддієслівного походження наголос падає на той склад, на якому він є в інфінітиві (*читáння, питáння, навчáння, писáння, завдáння*), а у двоскладових – на закінчення (*знáння, зван́ня*, але: *вмі́ння, вче́ння*). Іменники на позначення території, утворені за допомогою суфікса -щина, зберігають наголос власної назви або назви мешканців: *Ки́їв - Ки́ївщина, Полта́ва – Полта́вщина, Су́мщина, Микола́ївщина, Оде́щина, Донéччина, Вінниччина*, але *Галичина́*. Чітка системність у наголошуванні є в займенниках: *цього́, того́*, але якщо

з'являється прийменник, у багатьох займенників наголос зміщується на основу (*до цього, до того*). У словах іншомовного походження наголос переважно нерухомий: *діалог – в діалóгу – діалóзі, адвокат – адвокáта – адвокáтів*.

Орфографічний словник – настільна книга фахівця. Ось як пояснює К.Городенська, зокрема, правопис власних назв іншомовного походження за «правилом дев'ятки» (вживання в загальних назвах іншомовного походження и після дев'ятьох приголосних д, т, з, с, ц, ж (дж), ч, ш, р перед наступним приголосним). У власних іншомовних назвах (прізвищах, особових іменах, власних географічних назвах) після згаданих дев'ятьох приголосних вживали і, зрідка – и. Це створювало труднощі, бо потрібно було запам'ятати, у яких із них писати і, а в яких – и. Саме тому у проекті редакції “Українського правопису” (1999) запропонували поширити “правило дев'ятки” на всі власні іншомовні назви: це відповідає вимові приголосних в українській мові і робить послідовним правопис іншомовних особових імен та прізвищ з и. То ж орфографічні словники української мови поповнилися такими власними назвами, як Аристотель, Аристофан, Еврипід, Фридрих, Фердинанд та ін. [2].

Смислової точності та однозначності висловлювань досягають шляхом використання термінів. Цим специфічним словам притаманні такі ознаки: номінативність, наявність точної наукової дефініції, стилістична нейтральність, абстрагований, логіко–понятійний характер, однозначність. У фахових текстах доцільно уникати полісемічності, перенасиченості, термінологічних запозичень, використовувати тільки зрозумілі й недвозначні терміни, не бажано також захоплюватися і власною термінотворчістю.

Для аналізу таких педагогічних термінів, як *апарат, аналогія, динаміка, задача, закон, значення, категорія, якість, критерій, концепція, метод (спосіб), підхід, принцип, положення, поняття, предмет, умова* доцільно звертатися до «Українського педагогічного словника» за ред.С.Гончаренка. Серед психологічної літератури такого роду найбільш вдалим вважають

словник К. Платонова, серед філософських словників – «Філософський енциклопедичний словник». Тут корисно ознайомитися зі змістом таких понять, як *абстракція, аналіз, знання, значення, якість, кількість, узагальнення, образ, об'єкт, досвід, практика, предмет, проблема, розвиток, рефлексія, системний аналіз, властивість, форма, експеримент*. Необхідним для наукових досліджень є і логічний словник, де можна знайти пояснення таким термінам, як *аксіома, алгоритм, гіпотеза, дедукція, закон, знак, знання, ідея, інваріантність, індукція, класифікація, поняття* та ін. Готуючи науковий текст, для самоконтролю корисно скласти словничок використовуваних термінів із зазначенням автора визначення.

Вагому роль для розвитку комунікативної культури особистості відіграють перекладні двомовні словники. У 2011 р. побачив світ перший том нового академічного чотиритомного «Російсько-українського словника»[7]. Автори, співробітники відділу лексикології та лексикографії Інституту української мови НАН України намагалися забезпечити відповідність лексико-стилістичним нормам російської та української мов. Зіставлення російської та української мов в їх стилістичному багатоманітті допомагає глибшому вивченню цих мов і досконалішому оволодінню слововживання, граматики, правопису й акцентології: наприклад, із сполук *більше ста осіб і понад сто осіб* оберемо сполуку *понад сто осіб*; з-поміж слів *відгук і відзив на дисертацію* оберемо *відгук* та ін. Російським пасивним прикметникам теперішнього часу підберемо в українській науковій мові дієприкметники минулого часу (*желаемый – бажаний, употребляемый - уживаний, анализируемая - аналізована*), російському дієприкметникові *данный* - український *даний*, а прикметникові *данный* контекст – *цей* контекст.

Розвиток комунікативної культури особистості стимулюють здобутки корпусної (електронної) лексикографії, яка дає змогу постійно збільшувати кількість лексичних одиниць, не очікуючи чергового перевидання словника, значно економлячи час і матеріальні ресурси [8]. Електронні словники зберігають великий обсяг інформації за рахунок використання гіперпосилань,

мають ефективну систему пошуку (повнотекстовий пошук, одночасний пошук у кількох словниках, швидкість пошуку). Крім того, можна постійно відбирати й упорядковувати словниковий матеріал.

Як показує опитування, проведене серед здобувачів наукового ступеня, найбільш використовуваним у фахових текстах є доволі дискусійна Вікіпедія. Її наповнення і редагування може здійснювати кожен користувач, але не завжди словникова стаття є достовірною. У РуНеті отримуємо швидко довідку про будь-яке потрібне слово, а за електронним словником *АВВУ Lingvo*, довідково-інформаційним порталом «Русский язык» - здійснити його переклад на кілька мов.

Національний мовно-інформаційний фонд НАН України під керівництвом В.А Широкова в онлайн-варіанті теж підготував інтегровану лексикографічну систему “Словники України”, яка дозволяє користувачам здійснювати роботу у 5-ти режимах-словниках: парадигма, транскрипція, фразеологія, синонімія та антонімія[8]. В університеті «Львівська_політехніка» створено лексикографічний процесор *Слово*, в основу якого покладений Англо-українсько-російський словник з інформатики та обчислювальної техніки. Кілька українсько-іншомовних словників також розміщено на сайті *Novatova* та на сайті Українського мовно-інформаційного фонду «Лінгвістичний портал». Співробітниками Лабораторії комп’ютерної лінгвістики Інституту філології КНУ імені Т.Шевченка теж розробляється мовний портал *nova.info*, де до послуг користувачів пропонують «Відкритий словник (новітніх термінів)», «Відкритий словник виправлень суржису». Уточнити правопис слова, з’ясувати приклади його вживання, парадигму змістового наповнення допомагають Український лінгвістичний портал (www.ulif.org.ua), лексикографічний сайт *Slovnuk_net*.

Дослідження соціальної мотивації мовної поведінки, мовне виховання особистості здійснюють словники з культури мови. Зокрема ці мудрі книги рекомендують не зловживати словосполученням у *першу чергу*. Краще

використовувати синоніми: *насамперед, передусім, найперше, перш за все*. У відкритому доступі подано словники з культури мови (<http://chak-chy-pravylnu-my-hovorymo.wikidot.com/>; <http://yak-my-hovorymo.wikidot.com/>; <http://kultura-movy.wikidot.com/>). Відділом лексикології та комп'ютерної лексикографії Інституту української мови НАН України підготовлено електронний диск «Культура мови на щодень», що в текстовому режимі представляє аналіз мови багатьох творів української класики, подає обґрунтовані рекомендації щодо слововживання.

Зокрема, допомагає обрати з-поміж таких сполук, як *об'єм* роботи і *обсяг* роботи, другий варіант. Відповідно, *об'єм* – величина чогось у довжину, висоту й ширину, вимірювана в кубічних одиницях (куба, мозку, серця тощо). *Обсяг* – розмір, величина, кількість, значення, важливість чогось (бюджету, знань, роботи тощо). Розрізняємо варіанти *обробка* інформації та *опрацювання* інформації. *Обробка* – це надання чомусь потрібного вигляду, доведення до певного стану; упорядкування, удосконалення чогось; а *опрацювання* – глибоке вивчення чогось, докладне ознайомлення з чимось. *Чисельний* – який стосується числа, виражається числовим виразом; кількісний, а *численний* – який складається з великої кількості кого-, чого-небудь; наявний у великій кількості. Українська лексикографія не фіксує слова *співпадання* або *співставлення* фактів, натомість пропонує уживати *зіставлення (порівняння)* фактів.

Як зауважив директор Інституту української мови НАН України професор Павло Юхимович Гриценко, цим проектом науковці намагаються протистояти тим негативним процесам останніх років, які спрямовані на обниження статусу української мови в суспільстві, на розхитування усталених норм слововживання, протистояти руйнівному експериментуванню з мовою, що загрозливого поширилося [див.10]. Підтримавши видання і цільове поширення лазерного диску «Культура мови на щодень», ми зміцнюємо позиції державної мови, усталюємо модель ставлення суспільства до мови як до важеля духовного розвитку. Через осмис-

лення високих зразків мови нація розбудовує свою мову сьогодні і підноситься у своєму культурному поступові [там само].

Короткий огляд доводить: систематичне розширення інформаційного, практичного обсягу лексикографічних знань, стійка усвідомлена потреба в опануванні здобутків української лексикографії, бажання здійснювати лексикографічний науковий пошук, уміння і навички сприймати, впізнавати, аналізувати, зіставляти мовні явища і факти, коментувати, оцінювати їх під кутом зору нормативності, відповідності сфері й ситуації спілкування – усе це підвищує рівень розвитку комунікативної культури особистості. Володіння лексикографічною культурою сприяє розвитку національної культури українського народу, розширенню сфери вживання української мови як державної, розвитку національного та культурного інформаційного простору.

Література

1. Бакуменко О. «Праця розуму і честі» /Олександр Бакуменко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litakcent.com/2011/02/09/pershyj-iz-20-tomnoho/>
2. Городенська К. *І чи и писати у власних іншомовних назвах?* / Катерина Городенська //Українська мова.-2011.-№3.-С.67-73.
3. Гордієнко Н. Сучасна лексикографія як об'єкт лінгвістики /Наталія Гордієнко //Українська мова.-2011.-№3.-С.67-73.
4. Дубчинский В. В. Теоретическая и практическая лексикография /В.В.Дубчинский. — Вена-Харьков: Харьковское лексикографическое общество, 1998. — 147 с.
5. Енциклопедія освіти /Акад. пед.наук України; гол. ред. В.Г.Кремень.- К.: Юрінком Інтер, 2008.- 609 с.
6. Словник української мови / Укл.: В.М. Білоноженко, А.А. Бурячок, В.О.Винник, Г.М. Гнатюк, І.С. Гнатюк та ін.; Відп. ред. В.В. Жайворонок. – К.: ВЦ «Просвіта», 2012. – 1320 с.
7. Російсько-український словник: у 4-х т. / Укл.: І.С. Гнатюк, С.І.Головащук, В.В. Жайворонок, І.О. Анніна, І.А. Самойлова та ін. – К.: Знання, 2012. – Т. 2. – 860 с.
8. Широков В. А. Елементи лексикографії / В. А. Широков— К.: Довіра, 2005. — 304 с.
9. Яценко Н. Пленум Наукової ради «Українська мова». Українська лексикографія та лексикологія: проблеми, завдання (м. Ніжин, 10–11 листопада 2011 р.) //Українська мова.-2011.-№4.-С.96-106.

Семенов Олена Миколаївна – доктор педагогических наук, профессор, главный научный сотрудник отдела теории и истории педагогического мастерства Института педагогического образования и образования взрослых НАПН Украины.

E-mail: olenasemenog@gmail.com

РОЛЬ И МЕСТО СЛОВАРЯ В РАЗВИТИИ КОММУНИКАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ ЛИЧНОСТИ ИССЛЕДОВАТЕЛЯ

Аннотация. В статье представлен обзор словарной продукции последнего десятилетия как эффективного дидактического средства развития коммуникативной культуры личности. Сделан вывод о том, что овладению коммуникативными атрибутами мастерской речи в значительной степени способствует стойкая осознанная потребность, исследовательский интерес в овладении достижениями украинской лексикографии, желание развивать языковое чувство, расширять мировоззрение, умение работать со словарями: выбрать соответствующий тип словаря, собирать и обрабатывать лексикографический материал, анализировать, сопоставлять, комментировать, критически оценивать слово с точки зрения нормативности, соответствия сфере и ситуации общения; размежевывать варианты норм и речевые нарушения.

Ключевые слова: *словарь, дидактическое средство, коммуникативная культура, личность, исследователь, лексикографический материал, норма*

Semenog Olena Mykolaivna – doctor of pedagogical sciences, professor, major scientific officer of the Department of Theory and History of pedagogical skills, Institute for Pedagogical Education and Adult Education of NAPS of Ukraine.

E-mail: olenasemenog@gmail.com

**ROLE AND PLACE OF DICTIONARY IN THE DEVELOPMENT OF
COMMUNICATIVE CULTURE OF PERSONALITY OF RESEARCHER.**

Summary. The article presents an overview the types of dictionaries in last decade, which serve as an effective didactic means of communicative culture of the researcher. It is proved that to master the communicative skills one needs to promote a conscious need to research, a strong researcher's interest to learn the achievements of Ukrainian lexicography, the desire to produce linguistic sense, to expand outlook. Important is the ability to work with a dictionary: to choose the appropriate type of vocabulary to adequately needs of the researcher, to collect and process the lexicographical material, including computer's; to recognize, analyze, compare, annotate, critically evaluate the word in terms of norms, to use of the word under the situation of communication, to differentiate the variants of norms, speech disorders etc.

Key words: *dictionary, didactic means, communicative culture, researcher, lexicographical material, norm.*

Bibliography

1. Bakumenko O . «Pratsya rozumu i chesti» /Oleksandr Bakumenko [Elektronnyĭ resurs]. — Rezhym dostupu: <http://litakcent.com/2011/02/09/pershyj-iz-20-tomnoho/>
2. Horodenska K . I chy y pysaty u vlasnykh inshomovnykh nazvakh ? Kateryna Horodens'ka //Ukrains'ka mova.-2011.-№3.-S.67-73.
3. Hordiyenko N. Suchasna leksykohrafiya yak ob'yeht linhvistyky /Nataliya Hordiyenko //Ukrainska mova.-2011.-№3.-S.67-73.
4. Dubychynskyy V. V. Teoretycheskaya y praktycheskaya leksykohrafiya /V.Dubchynskyy. — Vena-Kharkov: Kharkovskoe leksykohrafycheskoe obshchestvo, 1998. — 147 s.
5. Entsyklopediya osvity /Akad. ped.nauk Ukraïny; hol. red. V.H.Kremen'-. K.: Yurinkom Inter, 2008.- 609 s.
6. Slovnyk ukrains'koï movy / Ukl.: V.M. Bilonozhenko, A.A. Buryachok, V.O.Vynnyk, H.M. Hnatyuk, I.S. Hnatyuk ta in .; Vidp. red. V.V. Zhaÿvoronok. — K.: VTS «Prosvita», 2012. — 1320 s.
7. Rosiysko-ukrainskyy slovnyk: u 4-kh t. / Ukl.: I.S. Hnatyuk, S.I.Holovashchuk, V.V. Zhayvoronok, I.O. Annina, I.A. Samoylova ta in. — K.: Znannya, 2012. — T. 2. — 860 s.
8. Shyrovov V. A. Elementy leksykohrafii / V. A. Shyrovov— K.: Dovira, 2005. — 304 s.
9. Yatsenko N. Plenum Naukovoï rady «Ukrainska mova». Ukrains'ka leksykohrafiya ta leksykolojiya: problemy, zavdannya (m. Nizhyn, 10–11 lystopada 2011 r.) //Ukrainska mova.-2011.-№4.-S.96-106.